

узрока брзог пораза југословенске војске у Априлском рату, критички се односећи не само према стању у војсци и њеном генералитету већ и према целокупном југословенском друштвеном амбијенту међуратног периода.

Посебно вредан део књиге представљају Пандуровићеви портрети најистакнутијих југословенских генерала који су током Априлског рата командовали армијама. Опис њихових војничких каријера праћен је субјективном сликом човека који је током дугог низа година са њима сарађивао, многим био потчињен у војничкој хијерархији, који их је лично познавао и са њима делио мирнодопске почасте и горчину ратног заробљеништва. Истичући појединачно мане и врлине свакога од њих генерал Пандуровић је настојао да сем њихових војничких особина ослика и њихове људске карактере и да британским описом пружи целовитију слику о војној елити Краљевине Југославије.

На крају списка генерал Драгиша Пандуровић сумира салдо свог живота. Истиче младалачке жеље, хтења, оптимистичне погледе на живот и службу. Завршава своју исповест дубоким разочарањем. Последњи редови књиге слободно се могу назвати исповешћу. Речима дубоко разочараног човека, брижног и одговорног оца и супруга, војника верног заклетви, он објашњава својим најближима зашто се одлучио за тегобан емигрантски живот.

Опште узевши, објављивање мемоара дивизијског генерала Драгише Пандуровића представља велики допринос унапређењу сазнајног нивоа домаће историографије о дешавањима непосредно пред и током Априлског рата, животу у немачким заробљеничким логорима и дешавањима по завршетку Другог светског рата. Сем тога, сведочења генерала Пандуровића представљају незаобилазан извор при изучавању места и улоге војне елите у југословенском друштву прве половине XX века.

Мр Александар ЖИВОТИЋ

**Момчило Митровић,
Српска национална част пред законом 1945. године,
Београд, 2007, 579 стр.**

Ако нам је допуштено да изаберемо основну нит књиге др Момчила Митровића, онда би то били ставови које је аутор изнео на самом почетку. Тада је указао на контроверзе које у српској историографији прате изучавање феномена репресије нових комунистичких власти над грађанским слојем после Другог светског рата. „При томе се паушално наводе бројеви, сатанизују извршиоци, врши ревизија историје“, упозорава аутор и додаје да у данашњој историографији у основи постоје два супротстављена становишта – једни потенцирају страдања и жртве невиних, говоре о казнама без судских пресуда итд., а други умањују жртве и поричу злодела. Митровић је закључио да је овим подељеним и супротстављеним ставовима углавном заједничко само то што констатују да релеватна грађа и даље није доступна, са чиме се и аутор слаже.

У Предговору књиге др Момчило Митровић говори о појму судова части и саме националне части, значају и тумачењима које су овом појму кроз историју давали различити режими и њихове вође.

Осниовни текст књиге подељен је у два дела – у првом су дати резултати истраживања питања судова части, а у другом су донета документа.

У првој глави књиге Митровић говори о судовима части у Србији 1945. године. Констатовано је да је правосуђе после ослобођења било постављено на нове основе и да је у данима ослобођења највише пресуда изречено припадницима српског грађанског слоја. „Целокупно судство, поред осталог, имало је функцију економског развлашћења буржоазије, односно конфискацију приватне имовине и стварање државног сектора привреде“, констатује Митровић и свој став поткрепљује податком да је 80% државног сектора послератне привреде Србије добијено конфискацијом. У таквом амбијенту радио је Суд за суђење злочина и преступа против српске националне части (Суд части), „специфичан суд и по имену и по својим компетенцијама“. Одлука о оснивању овог суда од 21. новембра 1944. године била је једна од првих одлука АСНОС-а. За злочине и преступе против српске националне части сматрана су сва дела којима се могло штетити угледу или части српског народа и његовој борбеној отпорној снази. У ова дела није спадала велеиздаја и помагање окупатору у ратним злочинима. Као злочин или преступ против националне части „третирана је свака политичка, пропагандна, културна, уметничка, привредна, правна, административна и друга сарадња са окупатором и домаћим издајницима“. Редовна казна за ова дела био је губитак српске националне части, а споредне казне били су лак или тежак принудни рад и конфискација имовине у корист државе. Митровић нас упознаје и да су чланови суда припадали НОП-у, „обично су били бескомпромисни и до краја одани КП Србије“. Инсистирало је на јавности рада суда, многе одлуке суда објављиване су у новинама, „што је за историчаре често једини траг о одржаним процесима“. У овој глави књиге Митровић је проучавао и лингвистичко значење појма *част* и поновно преиспитивање времена у коме су радили судови части до кога је у јавности дошло у последњих двадесетак година. У том контексту навео је појављивање процеса преиспитивања пресуда и рехабилитације појединих осуђеника до којих је дошло последњих година. Судови части у Србији највише су судили за привредну сарадњу са окупатором, научну и културну сарадњу, „дружење“ са окупатором, суделовање у државном апарату током рата итд. Митровић је анализирао и припреме које су власти спровеле за рад ових судова, проблеме у састављању судских већа, партијске директиве, начине на које се долазило до „сумњивих“, административни поступак приликом примене мере конфискације имовине осуђених итд.

Друга глава књиге посвећена је раду судова части у Београду, а аутор је издвојио неколико тема (суђење припадницима Војске Краљевине Југославије, појам „привредне сарадње“, „дружење и пријатељство“ са окупатором, суђење лицима Недићевог режима и суђење „великанима“ за пример). Суд части судио је официрима Војске Краљевине Југославије – онима који су се током рата вратили из заробљеништва, који су приступили Недићевим формацијама, али и онима који су се определили за апстиненцију. На удару је посебно била група официра који су се из заробљеништва вратили 1942. У овој групи било је око 400 официра. Митровић је „механизам судских процеса“ представио на примеру дивизијског генерала Мирослава Томића. Проучавајући пресуде различитим врстама официра аутор је закључио да је суд био строжији према официрима који нису били у заробљеништву, већ су на неки начин били укључени у систем власти у Србији. Изучавајући пресуде оптуженима за привредну сарадњу аутор је уочио да су оне

често биле изрицане колективно, навео је конкретне примере и посебну пажњу посветио пресуди трговцима Влади и Миливоју Митићу. Из овог дела Митровићеве књиге издвојићемо и део посвећен суђењима „великанима“. На овим страницама аутор је детаљно описао случајеве суђења Сими Пандуровићу и Жанки Стокић.

У трећој глави аутор говори о судовима части у Војводини. Они су судили за преступе против националне части „народа Војводине“. Како је Војводина ослобођена после осталих делова Србије, судови су овде почели нешто касније да раде. Одлуку о овом суду донело је Председништво ГНООВ-а 27. априла 1945. године. Тиме су прописана кривична дела, казне, устројство суда и спровођење поступка. Ове одредбе биле су сличне онима које је прописало Председништво АСНОС-а. Судови су ефективно радили више од три месеца, а за то време донели су 113 кривичних пресуда, 85 предмета је остало нерешено, а било је и 57 административних предмета. Митровић је проценио да у Војводини није било више од 400 грађана о којима су расправљали ови судови. Они су или осуђени или ослобођени или су њихови предмети послати другим судовима. Аутор је резултате свог истраживања поткрепио и конкретним подацима о раду судских већа у Сремској Митровици, Новом Саду и Петровграду.

Говорећи о судовима части у институцијама (четврта глава), др Момчило Митровић проучава рад ових судова на Београдском универзитету, у Економско-комерцијалној школи и Народном позоришту. Говорећи о раду судова на Универзитету, аутор је истакао да су ови судови били део процеса обнове универзитетских институција, јер су нове власти желеле да Универзитет обнове и материјално и духовно, а духовна обнова је подразумевала уклањање свих остатака фашизма, па тиме и кажаване сарадње са окупатором. Циљ рада суда на Универзитету било је уклањање оних наставника који су се огрешили о националну част или аутономију, традицију и интересе Универзитета. Суд је био надлежан за наставнике и њихове помоћнике који су се на Универзитету затекли 6. априла 1941. Суд је приликом изрицања пресуде ценио да ли је дело извршено добровољно или не, да ли је могло бити избегнуто, колико је окривљени био стар, како се држао пред судом итд. Суд је радио од краја 1944. до половине маја 1945. године. За то време процењивао је држање 370 наставника и асистената Београдског универзитета и факултета у Скопљу и Суботици. Митровић је дао више података о суђењима др Хенриху Барићу, др Браниславу Миловановићу, инж. Павлу Мих. Васићу, др Боривоју Милојевићу, инж. Николи Н. Обрадовићу, др Адаму П. Лазаревићу и Јеремији Д. Митровићу. Када је у питању преиспитивање држања у рату чланова Народном позоришта, пренећемо ауторову реконструкцију следа догађаја после ослобођења: привремена управа, која је после рата заменила стару, одмах је из куће удаљила неке чланове који су затим пред судовима части одговарали за понашање у рату, следиле су казне, њихово издржавање, повратак на посао или одлазак из позоришта заувек.

Тридесет седам написа у листу *Политика* чине пету главу књиге Момчила Митровића. Ови текстови покривају период од 25. јануара до јула 1945. године. Као специфично сведочанство свог времена, они говоре о осуђеним трговцима, песницима, власницима фабрика, директорима школа, кафецијама, штампарима, књиговесцима, индустријалцима, новинарима, уметницима и другима, углавном припадницима грађанског слоја српског друштва. Разлози за кажњавања били су веома различити, али им је заједничка одлика била сарадња са окупатором – писање у „издајничким листовима“, денунцирања, путовања у иностранство уз помоћ

окупатора и шверц, привредна сарадња са Немцима, сече шуме за Немце, оснивање радионице која је радила за Немце итд. Из самог јавног објављивања ових пресуда и уопште вести о суђењима за дела против националне части види се жеља власти да постигне морални и политички ефекат. Отуда су већ у насловима ових текстова често истицана имена преступника и њихов социјални и друштвени статус. Неки текстови су изузетно дуги, неки веома кратки. Већина се односила на суђења у Србији, али има и текстова који говоре о процесима у другим деловима земље. Штампана је преносила ток суђења, тачке оптужнице, наводила чланове судских већа, изјаве и имена сведока, речи оптужених, говоре тужилаца, реакцију публике и атмосферу у судници, али и давала свој суд о „издајницима“ и њиховом раду и правдала постојање и рад судова части ауторским текстовима (на пример текст др Милана Прелића) итд. Јавно жигошући рад осуђених *Политика* је после изрицања једне пресуде написала: „Својим радом за време окупације др Јанковић се одрекао српске националне части. Суд је само ово јавно објавио и његово име забележио у списак Срба без српске части“. Тиме су и иначе тешке пресуде још више добијале на значају. Осуђенима је остајало да живе без части, али са јавном осудом свог имена и презимена.

Други део књиге др Момчила Митровића чине документа о раду судова части у шабачком округу (укупно 32 документа). Реч је о оптужницама, пресудама, образложењима пресуда, молбама, жалбама и допунама жалби осуђених са образложењима, записницима са претреса, предлозима за ревизију поступка, пресудама Врховног суда итд.

Судови части у послератној Србији нису радили дуго, али су оставили дубок траг у историји српског друштва, посебно у животу осуђених и њихових породица. Рад ових судова није одисао само борбом против „класног непријатеља“ већ је био и део антифашистичког расположења, које је било веома јако изражено и потенцирано као државна политика после Другог светског рата. Југословенска држава је дело сарадње са окупатором иначе одредила веома широко, а судови за преступе против националне части били су само део политике кажњавања сваке сарадње са окупатором. Реч је о теми која и данас имала велику актуелност у српској науци, али и јавности уопште. Та актуелност ојачана је атмосфером преиспитивања времена у коме су ови судови постојали и захтевима за ревизијом појединих судских процеса. Дакле, књига Момчила Митровића говори о теми која привлачи пажњу шире јавности и то чини језиком науке. Реч је о аутору који иза себе има вишедеценијско искуство проучавања друштвених промена у Србији после Другог светског рата, па и рада судова части, те је несумњиво у данашњој српској историографији најпозванији да говори о овој теми. Отуда и ова књига даје рационалне одговоре на питања о којима се данас углавном пише емотивно, а враћањем на историјске изворе трага за разрешењем дилема о којима се често расправља на основу субјективних сведочанстава учесника догађаја. У таквој ситуацији наука је најмање питана, а првенство имају сензационализам, популизам и медијска актуелност. То још више даје на значају књизи др Момчила Митровића, која је чврсто ослоњена на историјске изворе и искуство аутора у проучавања сложених тема из друштвене историје послератне Србије.

Мр Слободан СЕЛИНИЋ